

Astudiaeth Ymchwil i Rôl a Swyddogaethau Cynghorau Cymuned a Thref yng Nghymru a'u Potensial i'r Dyfodol

Crynodeb Gweithredol

CYNGHORAU CYMUNED A THREF

Prifysgol Cymru, Aberystwyth
Y Sefydliad Daearyddiaeth a Gwyddorau Daear
Grŵp Ymchwil Newid a Datblygu Rhanbarthol

Astudiaeth Ymchwil i Rôl a Swyddogaethau Cyngorau Cymuned a Thref yng Nghymru a'u Potensial i'r Dyfodol

Crynodeb

Dr Michael Woods
Dr Bill Edwards
Dr Jon Anderson
Dr Graham Gardner
Rachel Hughes

Awst 2003

CYFLWYNIAD

C1 Cynghorau cymuned a thref yw'r lefel sylfaenol o lywodraeth yng Nghymru. Mae'r 737 o gynghorau, sy'n gwasanaethu poblogaethau yn amrywio o 155 i 45,053 o bobl, yn darparu cyfrwng sefydliadol pwysig ar gyfer cydweithredu yn lleol – i ddarparu ar gyfer anghenion lleol ac ymateb iddynt; i ddadlau dros fuddiannau'r gymuned; ac i drefnu a hyrwyddo digwyddiadau cymunedol. Gyda'i gilydd, mae cynghorau cymuned a thref ledled Cymru yn cynnwys tua 8,000 o unigolion mewn gwasanaeth gwirfoddol fel cynghorwyr, ac maent yn gyfrifol am reoli cyfanswm cyllideb flynyddol o fwy na £25 miliwn.

C2 Mae bodolaeth cynghorau cymuned a thref yn gwella'r system llywodraeth leol yn ei chyfanrwydd ac yn darparu nifer o fanteision i'r cymunedau a wasanaethir ganddynt. Mae'r rhain yn cynnwys ymatebolrwydd lleol, ymroddiad i gyflwyno buddiannau lleol, y gallu i drefnu gweithgarwch cymunedol, a'r capasiti i ychwanegu at y gwasanaethau a'r cyfleusterau a redir gan gynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol. O gymharu â mathau eraill o sefydliadau sylfaenol, gan gynnwys cymdeithasau cymunedol a grwpiau trigolion, mae gan gynghorau cymuned a thref nifer o fanteision sy'n dilyn o'u sylfaen statudol. Mae'r rhain yn cynnwys bod yn atebol i bobl leol trwy etholiadau, sefydlogrwydd a pharhad, pwerau codi trethi a'r capasiti i weithredu fel catalydd i annog pobl i gymryd rhan mewn gwasanaeth cyhoeddus.

C3 Fodd bynnag, mae pwysau cynyddol dros ddiwygio strwythur cynghorau cymuned a thref a'u harferion gwaith. Cafodd cynghorau mwy gweithredol fod eu capasiti i weithredu wedi'i gyfyngu gan gyfyngiadau deddfwriaethol ac ariannol, a bod trefniadau cysylltu gwael yn eu hatal rhag cysylltu â chyrrff eraill. Ar yr un pryd, lleisiwyd pryderon ynghylch pa mor gynhwysol y mae rhai cynghorau, lefel isel yr etholiadau a ymleddir, y gweithdrefnau ar gyfer ymgynghori â phobl leol a chyfathrebu â hwy, a'r hyfforddiant y mae clerod a chynghorau yn ei dderbyn a'u harbenigedd. Mae llawer o arferion da mewn perthynas â phob un o'r agweddau hyn sy'n achosi pryder, ond mae'r patrwm arfer ledled Cymru yn amrywiol. Comisiynwyd yr astudiaeth hon gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i edrych ar y materion hyn ac i wneud argymhellion o ran rôl a swyddogaethau cynghorau cymuned a thref yng Nghymru a'u potensial i'r dyfodol.

C4 Mae'r adroddiad yn tynnu ar wybodaeth a gasglwyd trwy amrywiaeth eang o ddulliau ymchwil gan gynnwys: arolygon o bob cyngor cymuned a thref a phob cyngor sir a phob cyngor bwrdeistref sirol; astudiaethau achos o ugain cyngor, gan gynnwys arolygon o gynghorwyr trwy holiaduron, cyfweiliadau a grwpiau ffocws; cyfweiliadau gyda swyddogion cynllunio a rhanddeiliaid a hysbyswyr allweddol eraill; pedwar seminar cyhoeddus; a dadansoddi argymhellion ysgrifenedig. Ceir manylion pellach am yr ymchwil a wnaed i'r materion a'r drafodaeth a gafwyd yn eu cylch yn yr adroddiad llawn ac mewn pedwar papur ymchwil sydd ar gael ar wefan yr astudiaeth yn www.aber.ac.uk/communitygovernance. Mae gweddill y crynodeb hwn yn cyflwyno trosolwg o'r canfyddiadau a'r argymhellion allweddol.

CANFYDDIADAU ALLWEDDOL

Nodweddion a dosbarthiad cyngorau cymuned a thref

C5 Mae'r 737 o gyngorau cymuned a thref yng Nghymru gyda'i gilydd yn ymestyn dros 96% o wyneb tir y wlad, ac yn cynnwys 70.1% o'i phoblogaeth. Ceir cyngorau cymuned a thref ar draws holl diriogaeth tri ar ddeg o'r 22 o gyngorau sir a chyngorau bwrdeistref sirol, ac eto ceir hefyd yng Nghymru 115 o 'gymunedau' a diffiniwyd yn swyddogol nad oes unrhyw gyngor ar eu cyfer. Ni wasanaethir dros hanner poblogaeth Caerdydd, Merthyr Tudful, Casnewydd, Abertawe a Rhondda Cynon Taf gan gyngor lleol, ynghyd â rhyw draean o'r boblogaeth ym Mlaenau Gwent, Caerffili a Chastell-nedd Port Talbot.

C6 Mae dadleuon cryf dros sefydlu cyngorau cymuned ym mhob rhan o Gymru, yn arbennig pe gellid cynyddu eu rôl. Yn ogystal â'r manteision a nodwyd ym mharagraff C2 uchod, pe bai cyngor cymuned ym mhob o Gymru câi capasiti yr haen hon o lywodraeth ei atgyfnerthu ac fe'i gwneid yn fwy amlwg a byddai'n helpu i fynd i'r afael â materion megis trethu dwbl. Mae tystiolaeth bod cefnogaeth dros sefydlu cyngorau mewn cymunedau lle nad ydynt i'w cael ar hyn o bryd. Fodd bynnag, credir bod y system bresennol ar gyfer sefydlu cyngorau newydd yn un rhwystrol. Yn wir, gellid dadlau ei bod yn haws diddymu cyngor sy'n bodoli eisoes. Gall y bygythiad y cânt eu diddymu – nad yw'n bodoli ar gyfer cyngorau cyfatebol yn Lloegr – filwra yn erbyn sefydlogrwydd ac effeithiolrwydd cyngorau cymuned a thref.

C7 Mae maint poblogaeth ardaloedd cyngorau cymuned a thref yn amrywio o 155 (Llanwrthwl, Powys) i 45,053 (Y Barri). Mae ychydig dros un o bob pum cyngor yn gwasanaethu poblogaeth o lai na 500 o bobl, ac mae bron hanner yn gwasanaethu poblogaeth o lai na 1,000 o bobl. Ar yr un pryd, mae wyth cyngor sydd â phoblogaethau o fwy nag 20,000 o bobl. Mae maint y gymuned yn dylanwadu gryn dipyn ar gapasiti cyngor i godi arian, symud adnoddau o gwmpas a darparu gwasanaethau ac amwynderau, ac o ganlyniad mae'n cyfyngu ar botensial cyngorau llai o faint yn y dyfodol. Fodd bynnag, mae cryn dipyn o ymlyniad wrth y cymunedau presennol a chryn dipyn o wrthwynebiad i'r awgrym y dylid gorfodi cyngorau llai o faint i gyfuno. Mae system o dan y Ddeddf Llywodraeth Leol (1972) ar gyfer grwpio cymunedau yn wirfoddol o dan gyngor cyffredin (ac ar gyfer gwrthdroi'r broses hon); system a ddilynwyd yn llwyddiannus gan Gyngor Cwm, Waen a Thremeirchion yn Sir Ddinbych. Rydym o'r farn bod y llwybr gwirfoddol hwn yn cynnig model ar gyfer gwella capasiti cyngorau llai o faint.

Rôl cynghorau cymuned a thref wrth ddarparu gwasanaethau ac amwynderau

C8 Mae cynghorau cymuned a thref yn gyfrifol am ddarparu amrywiaeth eang o wasanaethau cyhoeddus ac amwynderau. Fan leiaf, bydd hyd yn oed cynghorau cymuned bach yn gyfrifol fel rheol am arwyddion, hysbysfyrddau, seddau cyhoeddus, cabanau aros bysiau a chofgolofnau rhyfel. Nid yn unig y mae cynghorau mwy o faint yn debygol o ddarparu amrywiaeth ehangach o gyfleusterau, ond gallant ddarparu amwynderau o radd uwch hefyd megis canolfannau cymunedol a chyfleusterau hamdden dan do. Ar ben hynny mae nifer o gynghorau wedi dechrau prosiectau arloesol i ddiwallu anghenion lleol penodol, er enghraifft, tasglu cymunedol a chynllun chwarae haf a redir gan Gyngor Cymuned Cwmbrân, a chanolfan adnoddau gymunedol a ddatblygwyd gan Gyngor Cymuned Offa.

C9 Mae gan gynghorau cymuned a thref, ac yn arbennig y cynghorau mwy o faint, gryn ddi-ddordeb mewn cynyddu eu rôl o ran darparu gwasanaethau ac amwynderau. Mae llawer o gynghorau lleol wedi dadlau eu bod mewn gwell sefyllfa na phrif gynghorau i ymateb i anghenion lleol a bod yn atebol i'r gymuned, ac y byddai cynyddu eu rôl o ran cyflwyno gwasanaethau yn hyrwyddo ymdeimlad o 'berchenogaeth' gan y gymuned ar wasanaethau, cyfleusterau ac amwynderau, ac y byddai'n symblu trigolion lleol i chwarae rhan fwy amlwg fel cynghorwyr cymuned a thref. Fodd bynnag, mae capasiti cynghorau cymuned llai o faint i ymgymryd â swyddogaethau ychwanegol wedi'i gyfyngu gan adnoddau, arbenigedd a'r ffaith na chynhelir cyfarfodydd o'r cyngor yn aml. Lleisiodd nifer o gynghorau llai o faint eu pryder y caent eu 'gorfodi' i ymgymryd â rhagor o gyfrifoldebau yn erbyn eu hewyllys pe cynigid trosglwyddo swyddogaethau i unrhyw raddau sylweddol. Ar ben hynny mae materion yn ymwneud â cholli arbedion maint a chydlynu gwasanaethau yn strategol ar draws tiriogaeth ehangach y mae angen eu hystyried wrth werthuso'r potensial ar gyfer datganoli cyfrifoldebau dros wasanaethau penodol i gynghorau cymuned a thref.

C10 Mae llawer o'r 32 o feysydd lle y gall cynghorau cymuned a thref weithredu trwy statud yn swyddogaethau cyfochrog a ddelir ar y cyd â chynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol. Ar hyn o bryd cyflawnir llawer o'r swyddogaethau hyn ar draws rhannau mawr o Gymru gan y cyngor sir neu'r cyngor bwrdeistref sirol. Felly, er nad ydym o'r farn bod dadl gref dros gynyddu swyddogaethau statudol cynghorau cymuned a thref, rydym o'r farn y gellid datblygu'r rhan a chwaraeir ganddynt wrth ddarparu gwasanaethau trwy annog cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol i ddirprwyo mwy o gyfrifoldebau dros swyddogaethau cyfochrog. Mae'r graddau y dirprwyir swyddogaethau o brif gynghorau i gynghorau cymuned a thref yn gyfyngedig ar hyn o bryd. Dim ond rhyw ddau o bob pum cyngor cymuned a thref sydd ag unrhyw gyfrifoldebau a ddirprwywyd iddynt gan eu prif gynghorau, gan amlaf mewn perthynas â hawliau tramwy, goleuadau stryd ac enwi strydoedd. Argymhellir hyrwyddo cytundebau Siarter rhwng cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol a chynghorau cymuned a thref fel modd i ffurfioli'r fframwaith ar gyfer dirprwyo swyddogaethau, a fydd yn annog cynghorau i wneud mwy o ddefnydd o'r cyfleuster hwn.

C11 Byddai rôl ehangach ar gyfer cynghorau cymuned a thref yn y gwaith o ddarparu gwasanaethau ac amwynderau yn creu pwysau newydd ar gynghorau o ran personél, rheolaeth ariannol, atebolrwydd cyfreithiol a gwybodaeth ac arbenigedd technegol. Er lles y cyhoedd bydd angen sicrhau bod cynghorau sy'n derbyn swyddogaethau a ddirprwywyd yn gallu ymateb yn foddhaol i'r pwysau hyn. Argymhellir, er mwyn bod yn gymwys i ymgymryd â swyddogaethau dirprwyedig, y dylai fod angen i gynghorau cymuned a thref basio 'prawf achredu' yn gyntaf trwy fodloni meini prawf yn gysylltiedig â chymhareb yr aelodau etholedig i'r aelodau a gyfetholwyd, hyfforddiant, pa mor aml y cynhelir cyfarfodydd, cyfranogiad y cyhoedd mewn cyfarfodydd cyngor ac ymgynghori a chyfathrebu â'r gymuned.

C12 Bydd y meini prawf achredu o blaid cynghorau cymuned a thref mwy o faint. Er mwyn sicrhau bod y cyfle i wneud cais am swyddogaethau dirprwyedig mor gynhwysol â phosibl, gellid hefyd achredu grwpiau o gynghorau. Gallai'r cyfryw grwpiau, er enghraifft, ddilyn model arfer da Penarlâg, Shotton a Brychdwn a Bretton yn Sir y Fflint, sydd wedi cyfuno adnoddau i weithredu gwasanaeth cynnal a chadw ar y cyd ar gyfer goleuadau stryd, meysydd chwarae a gwaith cynnal a chadw adeiladau, a gwasanaeth gweinyddol ar y cyd.

C13 Mae gweithio mewn partneriaeth hefyd yn cynnig y cyfle i ehangu cwmpas gweithgarwch cyngor, o ran partneriaeth rhwng cynghorau a phartneriaethau gyda chyrff eraill, gan gynnwys sefydliadau cymunedol lleol a chynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol. Mae o leiaf un o bob pum cyngor wrthi'n gweithio mewn rhyw fath o bartneriaeth â chyrff eraill, gan gynnwys aelodau sefydliadau partneriaeth a sefydlwyd yn annibynnol, a phrosiectau partneriaeth wedi'u cydariannu. Prif gynghorau yw'r partneriaid mwyaf cyffredin, ond mae partneriaid hefyd yn cael eu tynnu o'r sectorau cyhoeddus, preifat a gwirfoddol. Mae prosiectau yr ymgymeryd â hwy trwy weithio mewn partneriaeth yn cynnwys cynlluniau teledu cylch cyfyng (CCTV), darparu cabanau aros bysiau ac offer chwarae, parciau sgrialfyrddio, cynlluniau treftadaeth ac amgueddfeydd, adnewyddu neu ailddatblygu adeiladau, a mentrau amgylcheddol megis plannu coed, adfer tir a chreu ardaloedd bywyd gwyllt a llwybrau.

C14 Gall heriau godi hefyd wrth weithio mewn partneriaeth, yn arbennig os bydd partneriaid eraill yn cynnwys prif gynghorau ac asiantaethau cyhoeddus. Fel gwirfoddolwyr, mae cynrychiolwyr o gynghorau cymuned a thref yn credu nad ydynt wedi'u paratoi cystal a'u bod yn llai cymwys i gyfrannu at fusnes na'r swyddogion proffesiynol sy'n cynrychioli partneriaid eraill. Felly, efallai y bydd cynghorwyr yn cael llai o ddylanwad ar yr agenda a'r penderfyniadau a wneir gan bartneriaethau nag yr hoffent ei gael. Er mwyn sicrhau bod cynghorau cymuned a thref yn gweithio'n fwy effeithiol mewn partneriaeth â chynghorau a chyrff eraill mae angen i bartneriaid eraill, yn arbennig partneriaid yn y sector cyhoeddus, fod yn fwy ymwybodol o amgylchiadau cynghorwyr lleol, ond hefyd mae angen darparu gwell cyngor a hyfforddiant ar gyfer cynghorwyr lleol sy'n ymwneud â gweithgareddau partneriaeth.

Rôl gynrychioliadol cyngorau cymuned a thref

C15 Mae cynrychioli buddiannau lleol yn rhan hollbwysig o waith cyngorwyr cymuned a thref, ac mae tri o bob pedwar cyngorydd o'r farn mai dyma un o'r ffyrdd allweddol y gallant wasanaethu eu cymuned orau. Mae cyngorau cymuned a thref yn cysylltu ag amrywiaeth eang o gyrff. Mae hyn yn digwydd ar wahanol raddfeydd a cheir amrywio o ran pa mor aml y maent yn gwneud hynny, a gall fod gan hyd yn oed gyngorau cymuned bach, er enghraifft, hyd at ddwsin o eitemau o ohebiaeth â chyrff allanol, gan gynnwys prif gyngorau, i gyflwyno adroddiad arnynt yn eu cyfarfodydd.

C16 Yr heriau mwyaf a wynebier gan gyngorau cymuned a thref wrth gynrychioli buddiannau lleol yw diffyg amser, adnoddau a gwybodaeth. Mae ymgynghoriadau yn aml yn mynnu ymateb yn ôl amserlen nad yw'n cyd-fynd ag amserlen cyfarfodydd cyngor. Gall dogfennau ymgynghori fod yn swmpus neu mewn cywair amhriodol ac yn anodd eu cylchredeg i aelodau. Pan fydd cyngorau yn ceisio dechrau cysylltu â chyrff allanol gallant ei chael yn anodd i nodi'r manau cysylltu priodol. Yn fwy cyffredinol, mae cyngorau wedi lleisio eu pryder ynghylch adborth gwael ac atebion araf i ohebiaeth. Gellir mynd i'r afael â'r heriau a'r problemau hyn trwy fabwysiadu arfer da ar y ddwy ochr. Mae angen i sefydliadau ymgynghori fod yn ymwybodol o'r cyfyngiadau ar gyngorau cymuned a thref ac o'u capasiti, ac mae angen iddynt nodi gweithdrefnau cysylltu clir. Yn yr un modd, mae angen i gyngorau cymuned a thref sicrhau bod strwythur eu pwyllgorau a chylch eu cyfarfodydd yn eu galluogi i gymryd rhan effeithiol mewn ymgynghoriadau.

C17 Perthynas allanol bwysicaf y mwyafrif o gyngorau cymuned a thref yw'r berthynas rhyngddynt a'u cyngor sir lleol neu eu cyngor bwrdeistref sirol lleol. Bydd cyngor cymuned nodweddiadol yn ymdrin â mwy na hanner dwsin o faterion gohebiaeth gan y prif gyngor neu i'r prif gyngor ym mhob cyfarfod. Fodd bynnag, mae ansawdd y berthynas hon yn amrywio gryn dipyn a lleisiwyd pryderon gan gyngorau cymuned a thref ynghylch y ffaith nad oes unrhyw fannau cysylltu clir ac ynghylch cysylltu gwael rhwng prif adrannau gwahanol y cyngor, cyngor anghyson a gyhoeddir gan wahanol adrannau, llythyrau a negeseuon e-bost nad ydynt yn cael eu hateb, a diffyg adborth ynghylch cwynion a wnaed ynghylch prosiectau a mentrau a gynhelir ar y cyd.

C18 Fodd bynnag, mae llawer o enghreifftiau o arfer da y dylid eu mabwysiadu yn fwy eang. Mae'r rhain yn cynnwys cyfarfodydd cyswllt rheolaidd rhwng y cyngor sir neu'r cyngor bwrdeistref sirol a chynghorau cymuned a thref lleol, dynodi swyddog cyswllt cyngorau cymuned o fewn cyngor sir/cyngor bwrdeistref sirol, a sicrhau bod cyngorau cymuned a thref wedi'u cynrychioli ar brif bwyllgorau ardal cyngorau (neu'r pwyllgorau sy'n cyfateb iddynt). Gall cytundeb Siarter, fel yr un a fabwysiadwyd gan Gyngor Bwrdeistref Sirol Caerffili, helpu i ffurfioli a hyrwyddo arfer da.

C19 Mae gan gynghorau cymuned a thref rôl arbennig o bwysig i'w chwarae wrth gyflwyno sylwadau ar geisiadau cynllunio. Amcangyfrifir bod y mwyafrif o adrannau cynllunio yn anfon hysbysiadau o rhwng 500 a 1500 o geisiadau i gynghorau cymuned a thref bob blwyddyn, ac yn derbyn ymatebion i fwy na 80% o'r ceisiadau. Yn y mwyafrif helaeth o achosion mae barn y cyngor cymuned yn cyd-fynd â phenderfyniad pwyllgor cynllunio'r prif awdurdod. Fodd bynnag, crëir tensiynau pan na ddilynir yr argymhelliad, fel arfer am nad yw safbwynt y cyngor cymuned yn cyd-fynd â pholisi cynllunio na chyfraith gynllunio. Gellid lliniaru'r cyfryw densiynau trwy sicrhau gwell llif gwybodaeth, gan gynnwys cylchredeg cylchlythyrau cynllunio, digwyddiadau hyfforddi a gwybodaeth, gwell adborth a chynnwys cynghorau cymuned a thref yn y broses cynllunio strategol.

C20 Mae potensial hefyd i gynyddu'r cyfleoedd sydd i gynghorau cymuned a thref gyfrannu at y broses gynllunio. Gellid mabwysiadu yn fwy eang yr arbrawf llwyddiannus a gynhaliwyd gan Gyngor Sir Fynwy lle y caniatwyd i gynrychiolwyr cynghorau cymuned a thref annerch cyfarfodydd y pwyllgor cynllunio, a hefyd yr arfer o wahodd cynghorwyr cymuned a thref i fod yn bresennol yn ystod ymweliadau â safleoedd. Yn y tymor hwy, efallai yr hoffai awdurdodau cynllunio ystyried dirprwyo penderfyniadau ar fân faterion cynllunio i gynghorau cymuned a thref achrededig yn seiliedig ar y model a arloeswyd gan Gyngor Bwrdeistref Taunton Deane yng Nghwlad yr Haf. Mae cymdeithasau'r cynghorau cymuned a thref hefyd wedi dadlau dros gyflwyno hawl trydydd parti i apelio yn erbyn rhoi caniatâd cynllunio. Mae'r mater hwn yn fwy cymhleth am ei fod yn codi pryderon ynghylch cost ac effeithlonrwydd y system gynllunio, ond dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru wneud rhagor o ymchwil iddo.

C21 Cynrychiolir cynghorau cymuned a thref yn uniongyrchol ar amrywiaeth eang o gyrff sydd o fewn eu cymunedau neu sydd â chylch gwaith yn cynnwys eu cymunedau. Yn aml sefydliadau a phwyllgorau ydynt sy'n derbyn cymorth ariannol ganddynt, ond maent hefyd yn cynnwys cyrff llywodraethol ysgolion cynradd y mae ganddynt hawl statudol i benodi llywodraethwyr iddynt. Mae trefniadau o'r math hwn yn dwyn manteision i'r ddwy ochr ac maent yn sicrhau bod yna atebolrwydd ar gyfer arian cyhoeddus a chyfreithlondeb democrataidd ac yn helpu i sicrhau y cydlynir gweithgareddau cymunedol. Mae lle i'r cynghorau cymuned a thref gael eu cynrychioli ar gyrff a mentrau eraill a ariennir yn gyhoeddus, gan gynnwys cyrff llywodraethol ysgolion uwchradd a'r partneriaethau a sefydlwyd o dan raglenni Cymunedau'n Gyntaf ac Ardaloedd Gwella Busnes a rhaglen Gweithredu Cymunedau Gwledig. Dylid ystyried a ddylai cynghorau cymuned a thref gael eu cynrychioli ar awdurdodau parc cenedlaethol hefyd.

C22 Cynrychiolir y sector cynghorau cymuned a thref yn ei gyfanrwydd yn genedlaethol gan ei gymdeithasau cynrychioliadol. Bydd cyfuno'r sefydliadau hyn yn un gymdeithas, sef Un Llais Cymru, proses sydd ar y gweill, yn gwella ansawdd y gynrychiolaeth hon. Mae gan Un Llais Cymru y potensial i chwarae rhan flaenllaw yn y broses o ddatblygu cynghorau cymuned a thref yn y dyfodol a bydd yn bwysig sicrhau ei fod yn mabwysiadu strwythur a chylch gwaith sy'n cynyddu cymaint â phosibl ei gapasiti i gyflawni'r rôl hon yn effeithiol.

Cysylltu cyngorau cymuned a thref â'u cymunedau

C23 Un o gryfderau mawr cyngorau cymuned a thref yw eu bod yn agosach at bobl leol na'r un haen arall o lywodraeth. Ac eto, yn ymarferol, gall ansawdd y rhyngweithio â'r cyhoedd gan gyngorau lleol a pha mor agored yw'r rhyngweithio hwnnw amrywio gryn dipyn. Yn hanesyddol, dibynnai llawer o gyngorau cymuned a thref ar rhyngweithio anffurfiol rhwng eu haelodau a thrigolion lleol, a oedd yn adnabod ei gilydd fel cymdogion, cwsmeriaid, cydweithwyr, neu gydaelodau o glybiau, timau chwaraeon, eglwysi a chapeli. Mae natur gyfnewidiol cymdeithas yng Nghymru wedi tanseilio'r cysylltiadau anffurfiol traddodiadol hyn. Ni ellir cymryd yn ganiataol bellach y bydd 'pawb' yn gwybod pwy yw'r cyngorwyr cymuned neu dref, neu fod cyfleoedd i'w cael pan fydd cyngorwyr yn cyfarfod yn rheolaidd â thrigolion lleol eraill. Yn lle hynny, mae angen i gyngorau erbyn hyn sefydlu systemau mwy ffurfiol ar gyfer cysylltu â'u cymunedau, gan gynnwys cynnwys y cyhoedd yng nghyfarfodydd y cyngor a gwahanol fathau o ymgynghoriadau.

C24 Mae gan aelodau o'r cyhoedd hawl statudol i fynychu cyfarfodydd cyngorau cymuned a thref, ond dim ond yn ôl disgrisiwn y cadeirydd y gallant siarad. Mae tua chwarter y cyngorau cymuned a thref wedi cyflwyno cyfnod ffurfiol i'r cyhoedd gymryd rhan yn eu cyfarfodydd ac mae tua hanner yn caniatáu i etholwyr siarad yn fwy achlysurol ac yn fwy anffurfiol. Yn y mwyafrif o achosion, nifer fach o aelodau o'r cyhoedd sy'n mynychu cyfarfodydd y cyngor yn rheolaidd; fodd bynnag, mae darparu cyfleoedd yn ffurfiol i aelodau o'r cyhoedd gymryd rhan yn fenter ddemocrataidd bwysig, a phan y'i defnyddir gall helpu i sicrhau bod y cyngor yn ymateb i bryderon lleol, ac i annog y cyhoedd i gymryd diddordeb ym musnes y cyngor.

C25 Gall yr iaith y cynhelir busnes y cyngor ynddi fod yn bwnc sensitif a dadleuol. Mewn 18% o gyngorau cymuned a thref, Cymraeg yw'r unig iaith neu'r brif iaith a ddefnyddir mewn cyfarfodydd. Yn yr un modd, mae tua 12% o gyngorau yn ysgrifennu eu cofnodion yn Gymraeg yn unig, ac mae lleiafswm bach iawn yn cylchredeg agendâu yn Gymraeg yn unig. Mae'r cyfryw arferion yn adlewyrchu pwysigrwydd y Gymraeg yn y cymunedau dan sylw ac mae'n rhaid eu canmol am helpu i sicrhau bod i'r Gymraeg le canolog ym mywyd y gymuned o hyd. Fodd bynnag, i'r trigolion yn y cymunedau hynny nad ydynt yn siarad Cymraeg gallant fod yn arferion gwaharddol sy'n cyfyngu ar gyfranogiad democrataidd. Erbyn hyn mae'n ofynnol i gyngorau cymuned a thref lunio Cynllun Iaith Gymraeg. Bydd y gofyniad hwn yn helpu i sicrhau y gall pob aelod o'r gymuned ddarllen agendâu, cofnodion a dogfennau priodol eraill, ond bydd hefyd yn creu galwadau ychwanegol ar adnoddau y bydd angen eu monitro, ac, os oes angen, eu cynorthwyo.

C26 Mae ymgynghori'n rheolaidd â thrigolion lleol yn cryfhau'r cysylltiad rhwng y cyngor a'i gymuned ac yn sicrhau ei fod yn fwy effeithiol wrth gynrychioli buddiannau lleol. Bydd y dull mwyaf priodol o ymgynghori â'r cyhoedd yn amrywio yn ôl maint y gymuned a natur y pwnc dan sylw. Ers 1999, mae mwy na hanner y cyngorau cymuned a thref yng Nghymru wedi trefnu cyfarfodydd cyhoeddus, ac mae chwarter wedi cynnal arolygon o wahanol fathau. Mae nifer lai wedi cynnal arolygon barn ffurfiol o etholwyr lleol.

C27 Yn fwy fel rhan o'r drefn, dylai egwyddorion llywodraeth agored fynnu bod cyngorau cymuned a thref yn rhagweithiol wrth drosglwyddo gwybodaeth am eu cyfarfodydd a'u gweithgareddau i bobl lleol. Unwaith eto bydd y dull mwyaf priodol o wneud hyn yn amrywio, ond gall gynnwys mentrau megis llunio a dosbarthu cylchlythyrau a/neu adroddiadau blynyddol, neu gynnal gwefan fanwl.

C28 Mae gan gynghorau cymuned a thref fantais dros grwpiau cymunedol eraill am fod eu cyfreithlondeb yn deillio o fandad etholiadol. Ac eto, yn ymarferol, dim ond lleiafswm o gynghorau cymuned a thref sydd wedi mynnu cynnal pleidleisiau a ymladdwyd i ethol eu haelodau mewn blynyddoedd diweddar, ac mae llawer wedi cael trafferth i ddenu ymgeiswyr. Yn y set ddiwethaf o etholiadau llawn ym 1999, cynhaliwyd pleidleisiau a ymladdwyd mewn ychydig dros un o bob pum ward cyngor tref. Mewn bron traean o'r wardiau, enwebwyd llai o ymgeiswyr na nifer y seddi a oedd ar gael, tra nad enwebwyd yr un ymgeisydd mewn tua 40 ward. Mae angen annog pobl i gymryd rhan fwy amlwg mewn etholiadau i gynghorau cymuned a thref, a all gynnwys mentrau i roi cyhoeddusrwydd i etholiadau ac i leihau'r gost sy'n gysylltiedig â threfnu etholiadau a all lesteirio cynghorau llai o faint rhag annog ymgeiswyr i gynnig eu hunain.

Cyllid cynghorau lleol a'r broses werthuso

C29 Mae cynghorau cymuned a thref yng Nghymru gyda'i gilydd yn rheoli cyfanswm cyllideb o tua £25 miliwn y flwyddyn. O'r swm hwn, codir £18.9 miliwn trwy'r archebiant, a cheir swm amcangyfrifedig pellach o £5-6 miliwn o ffynonellau incwm eraill. Codir tua dwy ran o bump o gyfanswm incwm cynghorau cymuned a thref gan y 30 o gynghorau mwyaf, tra bod gan gynghorau sy'n gwasanaethu cymunedau â phoblogaeth o lai na 500 o bobl incwm blynyddol sy'n llai na £3,000. Mae'r graddau y mae cynghorau unigol yn dibynnu ar yr archebiant yn amrywio hefyd, ac ni phennodd pedwar cyngor unrhyw archebiant yn 2002-3 am fod ganddynt ddigon o incwm arall.

C30 Mae patrymau gwario gan gynghorau cymuned a thref yr un mor amrywiol, ac maent yn dibynnu ar faint y cyngor a'r ystod o wasanaethau a chyfleusterau a ddarperir ganddo. Cyflog y clerc, yswiriant a ffioedd archwilio yw'r unig feysydd gwariant gwirioneddol ar gyfer pob cyngor, neu bron bob cyngor, ac maent yn cyfrif am ychydig dros bumed rhan o gyfanswm gwariant cynghorau lleol. Mae meysydd gwariant pwysig eraill yn cynnwys neuaddau pentref a chymuned, costau swyddfa, goleuadau, parciau a chostau cyflogau staff ar wahân i'r clerc.

C31 Mae adran 137 Deddf Llywodraeth Leol 1972 yn caniatáu i awdurdod lleol wario arian at "unrhyw ddiben sydd yn ei farn ef o fantais uniongyrchol i'w ardal neu i'r trigolion", o fewn terfyn a bennir gan Lywodraeth Cynulliad Cymru – a godwyd i £5 fesul etholwr yn 2000 ac sydd bellach wedi'i gysylltu â chwyddiant. Gwariodd tua thri chwarter y cynghorau cymuned a thref arian o dan y ddarpariaeth hon yn 2001-2, a daeth cyfanswm amcangyfrifedig y gwariant i ychydig dros £2 miliwn. Mae rhywfaint o alw gan gynghorau cymuned a thref am ddileu'r uchafswm ar wariant o dan Adran 137. Fodd bynnag, nid oes mwy na hanner dwsin o gynghorau sy'n gwario yn agos at y terfyn ar hyn o bryd ac mae'r mwyafrif o'r cynghorau yn gwario llai na 10% o'r arian y caniateir iddynt ei wario. Felly, rydym o'r farn nad oes fawr ddim tystiolaeth o blaid dileu na chodi'r terfyn gwariant yn y dyfodol agos.

C32 Bydd rôl gynyddol cynghorau cymuned a thref yn creu galwadau newydd ar gyllid cynghorau, nid yn unig i wella swyddogaethau a ddirprwywyd, ond i dalu am gymorth gweinyddol, ymgynghoriadau ac i gynnal rôl helaethach cynghorau mewn gweithgarwch cynllunio a gweithio mewn partneriaeth ac mewn gweithgarwch cynrychioliadol. Dadleuwyd er mwyn ariannu'r cyfryw ddatblygiadau, y dylid rhoi i gynghorau cymuned a thref gyfran o'r Grant Cynnal Refeniw (RSG) a/neu dderbyniadau o drethi annomestig. Mae'r cynigion hyn yn codi problemau mewn egwyddor ac yn ymarferol, gan gynnwys pryderon ynghylch croesnodd i ardaloedd sydd â chynghorau lleol gan y rhai nad oes ganddynt gynghorau lleol, a chymunedau gwledig lle nad oes fawr ddim busnesau sy'n talu trethi gan drefi a chymunedau trefol bach; ac ynghylch y strwythurau rheolaeth ariannol sydd yn eu lle ar gyfer llawer o gynghorau cymuned llai o faint.

C33 Gellir darparu arian ychwanegol yn fwy priodol ar gyfer cynghorau cymuned a thref yn ganolog trwy ddefnyddio grantiau uniongyrchol gan Lywodraeth Cynulliad Cymru. Gallai mentrau a allai fod yn rhan o gyfran ddechreuol o grantiau uniongyrchol gynnwys Cronfa Democratiaeth Leol i gwrdd â chostau yn gysylltiedig ag etholiadau i gynghorau cymuned a thref; Cynllun Grantiau i Fusnesau a Chymunedau i gynorthwyo mentrau sydd yn bennaf o fantais i fusnesau lleol neu sydd o gryn fantais iddynt; ac yng Nghymru rhaglen sy'n cyfateb i raglen 'Vital Villages' yn Lloegr a sefydlwyd i ganiatáu i gynghorau cymuned a thref ddefnyddio arian ar gyfer prosiectau datblygu cymuned.

C34 Yn gysylltiedig ag ehangu'r rôl a chwaraeir gan gynghorau cymuned a thref yn y gwaith o ddarparu gwasanaethau mae risg efallai y caiff problem trethu dwbl ei gwaethygu. Mae'r broblem hon yn codi pan gyflawnir swyddogaethau mewn rhai cymunedau gan y cyngor cymuned neu dref ond gan y cyngor sir neu'r cyngor bwrdeistref sirol mewn cymunedau eraill yn yr un ardal awdurdod lleol. Yn y sefyllfa hon, gall trethdalwyr lleol i bob pwrpas fod yn talu am yr un gwasanaeth ddwywaith, unwaith trwy'r archebiant, ac unwaith trwy'r dreth gyngor gyffredinol. Gellir cwtogi ar broblem trethu dwbl trwy lynu wrth egwyddorion arfer da. Pan ddirprwyir swyddogaethau gan brif gynghorau i gynghorau cymuned a thref, dylid trosglwyddo swm priodol o arian hefyd, fel na fydd unrhyw alw ychwanegol ar yr

archebiant. Mae'n anos mynd i'r afael â phroblem trethu dwbl pan fydd yn deillio o drefniadau a sefydlwyd ar gyfer darparu swyddogaethau cyfochrog gan brif gynghorau a chynghorau lleol. Mae nifer o strategaethau y gellid eu mabwysiadu er mwyn mynd i'r afael â hyn, ond mae'n debyg y bydd gwahanol strategaethau yn briodol mewn gwahanol gyd-destunau ac mae angen gwybod mwy am arferion cyfredol cyn y gellir cyhoeddi arweiniad pendant.

C35 Dylid dilyn egwyddorion tryloywder, proffesiynoldeb ac atebolrwydd cyhoeddus yn holl weithdrefnau ariannol cynghorau cymuned a thref. Arddelir yr egwyddorion hyn eisoes gan y mwyafrif llethol o gynghorau, ond bydd datblygu eu rôl ymhellach yn dod â heriau a chyfrifoldebau newydd yn ei sgîl. Dylai glynu wrth gyfundrefn archwilio briodol a llunio datganiad ariannol blynyddol fod yn gonglfeini i arferion rheolaeth ariannol pob cyngor. Ar ben hynny efallai y bydd yn ddefnyddiol i gynghorau mwy o faint gymryd rhan yn wirfoddol yn Rhaglen Gwella Cymru a dylid datblygu protocol i hwyluso hyn.

C36 Nid dim ond mewn cysylltiad â rheoli arian cyngor y dylai'r egwyddorion a restrwyd uchod fod yn berthnasol, ond dylid eu dilyn ym mhob un o feysydd gweithgarwch y cyngor. Mae mabwysiadu cynlluniau a thargedau busnes gan gynghorau cymuned a thref yn darparu fframwaith ar gyfer monitro a hunanwerthuso a all gynorthwyo etholwyr lleol i ffurfio barn am berfformiad cynghorau.

Cynghorwyr a chlercod

C37 Mae tua 8,000 o gynghorwyr cymuned a thref yng Nghymru. Maent yn bobl o oed, o gymharu â llai na 30% o'r boblogaeth oedolion. Mae llai nag un ym mhob cant o gynghorwyr dan 25 oed, ac mae llai nag un o bob chwech dan 45 oed. Datgelodd dadansoddiad pellach o arolwg o bob cefndir, ond nid ydynt yn adlewyrchu yn ôl eu cyfran gyfansoddiad y boblogaeth yn gyffredinol. Dynion yw bron tri o bob pedwar cynghorydd cymuned a thref, o gymharu ag ychydig o dan hanner y boblogaeth. Mae pedwar ym mhob deg dros 60 gynghorwyr ar 17 o gynghorau a fu'n destun astudiaeth achos mai dim ond traean a oedd mewn swydd llawn amser, bod dau o bob pump wedi ymddeol a bod bron tri chwarter wedi byw yn y gymuned trwy gydol eu hoes neu eu bod yn byw yno ers mwy na 20 mlynedd. Roedd pob un o'r cynghorwyr yn yr arolwg yn wyn.

C38 Mae cynghorau nad yw eu haelodaeth yn adlewyrchu amrywiaeth y cymunedau a wasanaethir ganddynt yn gyfyngedig o ran eu gallu i gysylltu â'r gymuned honno a chynrychioli ei buddiannau yn llawn wrth ymdrin â chyrrff allanol. Mae gan gynghorau cynhwysol berthynas gyfoethocach â'u cymunedau. Mae'r cyhoedd yn cymryd mwy o ddiddordeb a mwy o ran yng ngwaith y cynghorau hyn a gall y cynghorau hyn fod yn eiriolwyr mwy effeithiol dros fuddiannau'r gymuned. Mae angen i gynghorau weithio i sicrhau eu bod yn fwy cynhwysol trwy fentrau sy'n cysylltu â grwpiau heb ddigon o gynrychiolaeth megis menywod, lleiafrifoedd ethnig, pobl ifanc, cymunedau anabl a grwpiau eraill y mae'n anodd eu cyrraedd.

C39 Mae'r ymrwymiad amser a wneir gan llawer o gynghorwyr cymuned a thref yn sylweddol. Treuliodd y 146 o gynghorwyr a arolygwyd yn yr astudiaeth hon 13.2 awr y mis ar gyfartaledd ar weithgarwch y cyngor, a rhoddodd un cynghorydd hyd at 120 o oriau y mis i'r cyngor. Mae'r ymrwymiad amser hwn nid yn unig yn cynnwys mynychu cyfarfodydd y cyngor a chyfarfodydd pwyllgorau, ond hefyd paratoi gwaith papur, darllen dogfennau ymgynghori, ysgrifennu llythyrau, cyfarfodydd â swyddogion prif gynghorau a chyrrff allanol eraill, cyfarfodydd ag etholwyr, gwaith achos, mynychu digwyddiadau dinesig, a chynrychioli'r cyngor ar gyrrff eraill ac mewn cyfarfodydd a chynadleddau.

C40 Gall yr amser a'r costau sy'n gysylltiedig â chymryd rhan lawn yng ngweithgarwch y cyngor lesteirio darpar gynghorwyr, yn arbennig y rhai mewn swyddi llawn amser neu sydd ag ymrwymadau teuluol neu'r rhai y mae eu hamser rhydd neu'r arian sydd ganddynt i'w wario yn gyfyngedig. Mae dadl gref dros roi cydnabyddiaeth i gynghorwyr cymuned a thref, fel gwobr am ofynion cynyddol y rôl, ac er mwyn hyrwyddo cyfranogiad ehangach. Byddai cyflwyno taliadau yn ddadleuol. Fe'i gwrthwynebid yn gryf gan llawer o gynghorwyr. Fodd bynnag, deawn i'r casgliad, wedi pwysu a mesur, y byddai cyflwyno lwfans sylfaenol ar gyfer aelodau cynghorau, a rheolaethau i ganiatáu i gynghorau ad-dalu costau gofal plant a gofal rhyddhad ar gyfer oedolion dibynnol yr aed iddynt trwy fynychu cyfarfodydd, yn gyfraniad cadarnhaol at wneud cynghorau yn fwy cynhwysol.

C41 Ers Ebrill 2002, bu cynghorwyr cymuned a thref yn ddarostyngedig i'r un fframwaith moesol ag aelodau cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol. Roedd cyflwyno cod ymddygiad newydd yn gam dadleuol mewn llawer o gynghorau, ond gellir ystyried ei fod yn gam pwysig o ran cydnabod y nifer gynyddol o gyfrifoldebau sydd gan gynghorau cymuned a thref, ac felly y pwyslais sy'n cael ei roi o'r newydd ar sicrhau safonau uniondeb ac ymddygiad proffesiynol uwch. Ar yr un pryd, methodd y penderfyniad i gymhwyso'r cod yn unffurf at bob cyngor gydnabod natur amrywiol cynghorau cymuned a thref ac mae achos dros adolygu pa mor briodol yw'r cod yn ei ffurf bresennol ar gyfer cynghorau llai o faint.

C42 Ar ben hynny bydd i rôl gynyddol cynghorau cymuned a thref oblygiadau ar gyfer rôl ac amodau gwaith clerod. Dim ond un cyngor ym mhob ugain sy'n cyflogi clerc llawn amser ar hyn o bryd, ac mae gan gyfran fach glercod gwirfoddol. Yn achos dau draean o'r cynghorau y clerc yw'r unig gyflogai, a hyd yn oed mewn cynghorau mwy o faint gall fod mai dim ond staff ysgrifenyddol iau neu staff cynnal a chadw sy'n cynorthwyo'r clerc. Felly, mae llawer o glercod yn gweithio oriau sylweddol hwy na'r rhai a nodir yn ffurfiol gan eu contractau, ac mae llawer o glercod wedi gorfod ymgyswyo â gwybodaeth dechnegol am reolaeth ariannol, yswiriant, cyfreithiau iechyd a diogelwch a materion eraill. Gall yr adnoddau sydd ar gael i glerc fod yn gyfyngedig hefyd: nid oes unrhyw beiriant ffacs ar gael i drigain y cant o glercod, nid oes unrhyw lungopiwr ar gael i ddeugain y cant ac nid oes unrhyw gyfrifiadur ar gael i ugain y cant. Wrth i gynghorau ddatblygu eu rôl, bydd angen adolygu nifer y personél a'r math o bersonél a gyflogir ganddynt, a'r adnoddau a ddarperir.

C43 Mae o'r pwys pennaf, er mwyn datblygu rôl cyngorau cymuned a thref yn y dyfodol, y rhoddir hyfforddiant mwy cynhwysfawr i glercod ac aelodau cyngorau. Ar hyn o bryd, dim ond chwarter y clercod sydd wedi cymryd rhan mewn unrhyw gysiau hyfforddi ffurfiol ac mae'r hyfforddiant ffurfiol a roddir i gynghorwyr yn fwy cyfyngedig byth. Dylai fod yn arferol disgwyl y bydd clercod yn gweithio i gynghorau cymuned a thref wedi cwblhau rhaglen hyfforddi ffurfiol a dylai aelodau cyngorau gael eu hyfforddi fel rhan o'r drefn. Mae gan Un Llais Cymru rôl bwysig i'w chwarae o ran hwyluso'r cyfleoedd hyn trwy ddatblygu cyfres gynhwysfawr o ddarpariaeth hyfforddi ar gyfer cynghorwyr, clercod a gweithwyr cyngor eraill.

Casgliad

C44 Mae'n anochel y bydd y crynodeb o'r canfyddiadau yma yn glastwreiddio i ryw raddau natur amrywiol y sector cyngorau cymuned a thref yng Nghymru trwy geisio dod i gasgliadau cyffredinol. Mae llawer o enghreifftiau o gynghorau lleol agored, cynhwysol a phroffesiynol yng Nghymru sy'n gwneud gwahaniaeth go iawn i'w cymunedau trwy amrywiaeth eang o fentrau dychmygus. Fodd bynnag, ceir hefyd lleiafswm bach o gynghorau yng Nghymru sy'n anweithredol ac yn gaeëdig ac sydd heb gysylltiad â'u cymunedau. Mae'n rhaid sicrhau mai hyrwyddo arfer da a sicrhau y gall pob cymuned yng Nghymru fanteisio ar gynghorau lleol cryf yw amcan canolog polisi yn y dyfodol yn ymwneud â chynghorau cymuned a thref. Bwriedir i'r argymhellion a geir yn yr adroddiad hwn gyflawni tri amcan bras:

- Proffesiynoli'r modd y mae cynghorau cymuned a thref yn llywodraethu.
- Ffurfioli'r cysylltiadau rhwng cynghorau cymuned a thref a chyrrff eraill, gan gynnwys prif gynghorau a Llywodraeth Cynulliad Cymru.
- Cefnogi a chynorthwyo pob cyngor cymuned a thref i fanteisio ar y cyfleoedd sy'n agored iddynt.

C45 Dylid edrych ar yr adroddiad hwn fel ciplun o gynghorau cymuned a thref ar adeg benodol. Mae angen sicrhau bod gwybodaeth briodol yn parhau i gael ei chasglu gan gynghorau cymuned a thref ac amdanynt, yn rheolaidd, er mwyn monitro'r modd y gweithredir yr argymhellion a wneir yma, ac i lywio'r broses o ddatblygu polisi yn y dyfodol.

C46 Cyfeirir yr argymhellion a wneir yn yr adroddiad hwn at nifer o awdurdodau, asiantaethau a sefydliadau, gan gynnwys Llywodraeth Cynulliad Cymru yn bennaf, ond hefyd Un Llais Cymru, y cynghorau sir a'r cynghorau bwrdeistref sirol, y cynghorau cymuned a thref eu hunain, ac amrywiaeth o sefydliadau eraill. Lle'r oedd hynny'n bosibl, gwnaed argymhellion y gellid eu cyflwyno o fewn pwerau Cynulliad Cenedlaethol Cymru; fodd bynnag, mewn ychydig o achosion byddai angen

deddfwriaeth sylfaenol. Cofnodir manylion y gofynion deddfwriaethol mewn atodiad i'r adroddiad llawn. Yn yr un modd, mae'r adroddiad llawn yn nodi'r argymhellion hynny sydd â goblygiadau cost i Lywodraeth Cynulliad Cymru. Nid yw'r mwyafrif o'r argymhellion yn dibynnu ar ddeddfwriaeth nac ar nodi symiau sylweddol newydd o arian a gellid eu gweithredu dros gyfnod cymharol fyr o amser. Rhagwelir y gellid cwblhau gweithredu'r holl argymhellion o fewn cyfnod o 5 mlynedd.

ARGYMHELLION

Nodweddion a dosbarthiad cyngorau cymuned a thref

Argymhelliad A3.1

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru annog creu cyngorau yn y cymunedau hynny lle nad ydynt yn bodoli ar hyn o bryd. Mae pedwar opsiwn y gellid edrych arnynt yn hyn o beth:

- Gellir hyrwyddo ymwybyddiaeth uwch o'r cyfleoedd sy'n bodoli ar hyn o bryd i sefydlu cyngorau cymuned newydd trwy ymgyrchoedd gwybodaeth gan Lywodraeth Cynulliad Cymru, Un Llais Cymru a mentrau datblygu cymunedau. Gallai'r rhain gynnwys gweithdai, hysbysebion yn y wasg a chanllaw hawdd ei ddeall ar sefydlu cyngorau lleol ar wefan Llywodraeth Cynulliad Cymru neu wefan Un Llais Cymru.
- Gellid adolygu'r fframwaith deddfwriaethol i gyflwyno hawl i etholwyr llywodraeth leol ddeisebu ar gyfer sefydlu cyngor cymuned newydd (bydd angen llofnod 250 o etholwyr llywodraeth leol neu 10% o'r etholwyr, p'un bynnag yw'r mwyaf, ar ddeiseb, er mwyn iddi gael ei derbyn); ac awdurdodi prif gyngorau i greu cyngorau cymuned newydd trwy orchymyn. Byddai'r newidiadau hyn yn cysoni'r fframwaith deddfwriaethol yng Nghymru â'r fframwaith deddfwriaethol yn Lloegr a sefydlwyd gan Ddeddf Llywodraeth Leol ac Ardrethu 1997.
- Gellid mynnu bod pob cyngor sir a phob cyngor bwrdeistref sirol sy'n cynnwys cymunedau nas gwasanaethir gan gyngor tref na chymuned yn trefnu pleidleisiau ym mhob cymuned o'r fath ar yr opsiwn o sefydlu cyngor. Ar ben hynny gallai fod yn ofynnol ailadrodd y pleidleisiau yn rheolaidd yn y cymunedau hynny lle nad oes unrhyw gefnogaeth i gyngor ar hyn o bryd.
- Gallai Llywodraeth Cynulliad Cymru geisio deddfwriaeth sylfaenol i greu cyngorau cymuned ar gyfer pob cymuned yng Nghymru.

Argymhelliad A3.2

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gefnogi deddfwriaeth i ddiddymu Adran 28 paragraff 4 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972, sy'n caniatáu diddymu cyngor cymuned neu dref. Er mwyn gweithredu'r argymhellion ar gyfer datblygu'r rolau a gyflawnir gan gynghorau cymuned a thref a nodir mewn manau eraill yn yr adroddiad hwn bydd angen i gynghorau allu gweithredu â sicrwydd deiliadaeth. Mae gweithdrefnau ar gyfer newid cymunedau yn briodol am resymau daearyddol neu am resymau yn ymwneud â newid yn y boblogaeth yn bodoli eisoes o fewn pwerau'r Comisiwn Ffiniau Llywodraeth Leol i Gymru.

Argymhelliad A3.3

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru, gan ymgynghori ag Un Llais Cymru, gyhoeddi arweiniad i gynghorau cymuned a thref ar ffurfio cynghorau cymuned cyfunedig ac ar ddatblygu trefniadau partneriaeth a ffederasiwn ar gyfer cydweithio gan gynghorau cymuned a thref mewn perthynas â swyddogaethau penodol. Dylid hyrwyddo manteision y cyfryw drefniadau. Fodd bynnag, dylai penderfyniad cynghorau unigol i wneud y cyfryw gytundebau barhau i fod yn un gwirfoddol. Nid oes unrhyw achos ar hyn o bryd dros ymgymryd ag adolygiad systematig o gymunedau, na chyfuno cymunedau'n orfodol, ond dylid cadw'r mater hwn dan arolwg.

Argymhelliad A3.4

Mae gweithdrefnau eisoes yn bodoli ar gyfer mynd i'r afael â materion yn ymwneud â ffiniau cymunedau ac isrannu cymunedau yn wardiau neu'n gymunedau newydd trwy'r Comisiwn Ffiniau Llywodraeth Leol i Gymru. Nid oes unrhyw achos dros ddiwygio'r gweithdrefnau hyn, er y gellid codi ymwybyddiaeth o'r gweithdrefnau hyn ymhlith cynghorau cymuned a thref trwy ymdrin â'r pwnc fel rhan o'r hyfforddiant a roddir i glercod a chynghorwyr.

Rôl cynghorau cymuned a thref wrth ddarparu gwasanaethau ac amwynderau

Argymhelliad A4.1

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gefnogi deddfwriaeth yn mynnu bod pob cyngor sir a phob cyngor bwrdeistref sirol yn cyflwyno cytundeb 'Siarter' gyda chynghorau cymuned a thref yn eu hardaloedd, gan gynnwys gweithdrefnau ar gyfer dirprwyo ystod benodol o swyddogaethau i gynghorau cymuned a thref achrededig. Dylai'r Siarter nodi'r gweithdrefnau ar gyfer ariannu swyddogaethau dirprwyedig ac ar gyfer diddymu'r contract yn dirprwyo'r swyddogaeth. Dylid cynhyrchu Siarter yn seiliedig ar drafodaethau rhwng cyngor sir neu gyngor bwrdeistref sirol a'i gynghorau cymuned a thref lleol a dylai ei chynnwys adlewyrchu'r amgylchiadau lleol. Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru fod yn gyfrifol am fonitro'r broses o gynhyrchu a gweithredu'r Siarteri i sicrhau arfer teg a chyson.

Argymhelliad A4.2

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru roi arweiniad i awdurdodau lleol ar ofynion y rheoliadau Trosglwyddo Ymrwymadau (Diogelu Cyflogaeth) mewn perthynas â dirprwyo swyddogaethau i gynghorau cymuned a thref. Mewn llawer o achosion lle y mae dirprwyo swyddogaethau yn cynnwys trosglwyddo adnoddau staff, gall fod yn fwy priodol i gynghorau cymuned a thref 'brynu' amser un o gyflogeion prif awdurdod yn hytrach na throsglwyddo personél i gyflogwr newydd.

Argymhelliad A4.3

Dylai cynghorau cymuned a thref adolygu pa mor briodol yw eu strwythurau a'u gweithdrefnau busnes i gwrdd â'r gofynion yn deillio o ymgymryd â swyddogaethau dirprwyedig ychwanegol. Gall hyn gynnwys adolygu strwythurau pwyllgor, pa mor aml y cynhelir cyfarfodydd, disgrifiadau swydd personél, a'r modd yr awdurdodir clerod ac isbwyllgorau i weithredu ar ran y cyngor ynghylch materion brys rhwng cyfarfodydd.

Argymhelliad A4.4

Er mwyn ehangu rôl cynghorau cymuned a thref wrth ddarparu gwasanaethau ac amwynderau bydd angen i Lywodraeth Cynulliad Cymru ac Un Llais Cymru adolygu anghenion hyfforddiant cynghorwyr, clerod ac aelodau eraill o staff mewn perthynas ag amrywiaeth o faterion rheoli a phynciau arbenigol. Dylai Un Llais Cymru sicrhau bod hyfforddiant ar y materion hyn ar gael i gynghorau. (Gweler hefyd argymhelliad A8.10)

Argymhelliad A4.5

Rydym yn argymhell, er mwyn derbyn swyddogaethau dirprwyedig o brif gyngor o dan gytundeb Siarter, y dylai fod yn ofynnol i gyngor cymuned neu dref basio gweithdrefn achredu yn gyntaf. Dylai'r weithdrefn achredu ei gwneud yn ofynnol i gynghorau fodloni meini prawf a nodwyd ynghylch cymhareb yr aelodau etholedig i'r aelodau cyfetholedig; hyfforddiant neu brofiad y cleric; hyfforddiant a dderbynnir gan gynghorwyr; y strwythur rheoli, gan gynnwys strwythur y pwyllgorau a pha mor aml y cynhelir cyfarfodydd; a systemau ar gyfer cynnwys y cyhoedd a bod yn atebol iddo. Dylai'r weithdrefn fod wedi'i strwythuro yn glir ac yn syml, a dylai'r hunanasesiad gael ei gynnal gan y cynghorau a dylai'r achrediad gael ei ddyfarnu gan y prif awdurdod priodol. Llywodraeth Cynulliad Cymru a ddylai fod yn gyfrifol am fonitro'r modd y gweithredir y weithdrefn achredu, a dylai fod gan gynghorau y gwrthodwyd eu hachredu yr hawl i apelio i'r Gweinidog sy'n gyfrifol.

Argymhelliad A4.6

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ac Un Llais Cymru annog cynghorau cymuned llai o faint i wneud eu hunain yn gymwys i gael eu hachredu trwy weithio gyda chynghorau eraill. Un model fyddai ffurfio 'cyngor cyfun' gan ddefnyddio'r gweithdrefnau presennol fel y'u cynhwysir yn Neddf Llywodraeth Leol 1972. Fodd bynnag, rydym yn argymhell y dylai deddfwriaeth i gyflwyno cytundebau Siarter roi cydnabyddiaeth gyfreithiol i fodel newydd o 'partneriaethau cydgyflwyno' lle y gall dau neu ragor o gynghorau ffurfio partneriaeth i gyflwyno un neu ragor o swyddogaethau. Câi'r 'partneriaethau cydgyflwyno' eu rheoli gan gydbwyllgor o'r cynghorau cyfrannog a byddai angen cydnabyddiaeth gyfreithiol ffurfiol arnynt er mwyn nodi gweithdrefnau ar gyfer ariannu a rheoli personél. Byddai gan y 'partneriaethau cydgyflwyno' yr hawl i gael eu hachredu'n rhannol mewn perthynas â swyddogaethau penodol.

Argymhelliad A4.7

Dylai cytundebau Siarter fynnu bod cynghorau cymuned a thref yn nodi'r gweithdrefnau y dylai defnyddwyr eu dilyn wrth roi adborth a gwerthuso gwasanaethau ac amwynderau a ddarperir gan y cyngor. Bydd natur y gweithdrefnau a fabwysiedir yn amrywio yn ôl natur y gwasanaeth neu'r amwynder a maint y cyngor a'r grŵp defnyddwyr.

Argymhelliad A4.8

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gefnogi deddfwriaeth sylfaenol i ymestyn cylch gwaith yr Ombwdsmon Llywodraeth Leol i gynnwys camweinyddu mewn cynghorau cymuned a thref achrededig.

Argymhelliad A4.9

Rydym yn argymhell y dylai mwy o gynghorau cymuned a thref ddilyn yr arfer o weithio mewn partneriaeth rhwng cynghorau a sefydliadau, asiantaethau a busnesau lleol er mwyn sicrhau adnoddau ar gyfer mentrau, cyfleusterau a digwyddiadau o fewn y gymuned. Dylid lledaenu enghreifftiau o arfer da wrth weithio mewn partneriaeth yn eang trwy Un Llais Cymru.

Argymhelliad A4.10

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ariannu swydd ymgynghorydd/animateur yn Un Llais Cymru i roi cyngor i gynghorau cymuned a thref ar nodi a datblygu mentrau i fynd i'r afael ag anghenion a ddiffiniwyd yn lleol, ar sicrhau ffynonellau cyllid gwahanol, ac ar weithio mewn partneriaeth.

Argymhelliad A4.11

Bydd datblygu rôl cynghorau cymuned a thref yn creu swyddi ar gyfer aelodau newydd o staff gyda chynghorau cymuned a thref a chyda phartneriaethau y maent yn gysylltiedig â hwy. Gall y swyddi hyn gynnwys gweithwyr datblygu cymuned, cydlynwyr tref, swyddogion technegol a gweithwyr ieuenctid. Dylid lledaenu disgrifiadau swydd enghreifftiol ar gyfer y swyddi hyn trwy Un Llais Cymru, yn seiliedig ar enghreifftiau o arfer da.

Rôl gynrychioliadol cynghorau cymuned a thref

Argymhelliad A5.1

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru adolygu'r rhestr o bynciau y mae gan gynghorau cymuned a thref hawl statudol i fynnu yr ymgynghorir â hwy. Nid ydym yn rhagweld y bydd angen ehangu'r rhestr yn sylweddol, ond rydym o'r farn y gall fod angen rhai diwygiadau i adlewyrchu amgylchiadau sy'n newid.

Argymhelliad A5.2

Rydym yn argymhell y dylai cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol adolygu eu gweithdrefnau ar gyfer cyfathrebu ac ymgynghori â chynghorau cymuned a thref. Fel rhan o'r adolygiad, gellir ymgorffori enghreifftiau o arfer da cyfredol, megis, er enghraifft, galluogi clercod cynghorau lleol i ddefnyddio mewnrwyd y prif awdurdod, mewn arferion gwaith. Mae gan Gymdeithas Llywodraeth Leol Cymru ac Un Llais Cymru rôl i'w chwarae wrth nodi a lledaenu arferion da o'r math hwn.

Argymhelliad A5.3

Dylai cytundebau Siarter rhwng cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol a chynghorau cymuned a thref (gweler argymhelliad 4.1) nodi'r gweithdrefnau a'r egwyddorion y cytunwyd arnynt ar gyfer rhyngweithio rhwng y ddwy lefel o lywodraeth leol, gan gynnwys ymrwymadau gan y partion i fabwysiadu arferion da.

Argymhelliad A5.4

Rydym yn argymhell y dylai pob cyngor sir a phob cyngor bwrdeistref sirol ddynodi Swyddog Cyswllt Cynghorau Lleol. Byddai'r swyddog cyswllt yn gyfrifol am faterion yn ymwneud â'r Siarter, am gefnogi cyfarfodydd cysylltu gyda chynghorau cymuned a thref, ac am weithredu fel y man cyswllt cyntaf ar gyfer cynghorau cymuned a thref ar unrhyw fater yn ymwneud â'r prif awdurdod.

Argymhelliad 5.5

Rydym yn argymhell y dylai cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol fabwysiadu'r arfer da o drefnu cyfarfodydd cysylltu rheolaidd gyda chynghorau cymuned a thref yn eu hardaloedd.

Argymhelliad A5.6

Rydym yn argymell y dylai cyngorau cymuned a thref gymryd rhan lawn yn y gwaith o ddatblygu a gweithredu Strategaethau Cymunedol. Lle y mae'r Strategaeth Gymunedol wedi cynnwys creu fforymau neu bartneriaethau ardal newydd (neu lle y mae wedi adeiladu ar bwyllgorau ardal a fodolai eisoes), argymhellir cynnwys cynrychiolwyr cyngorau cymuned a thref ar y pwyllgorau hyn fel arfer da. Yn y mwyafrif o achosion byddai'n briodol i gyngorau lleol o fewn tiriogaeth pwyllgor ardal gael eu cynrychioli gan un neu ddau aelod di-bleidlais. Lle y mae pwyllgorau ardal hefyd yn cynnwys cynrychiolwyr asiantaethau cyhoeddus a grwpiau cymunedol gallant chwarae rôl bwysig wrth wella'r modd y cynrychiolir buddiannau cymunedau ar draws amrywiaeth o feysydd.

Argymhelliad A5.7

Mae'n arfer da cynnwys cyngorau cymuned a thref cymaint â phosibl ym mhob cam o'r broses gynllunio. Rydym yn argymell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru annog mwy o ddefnydd o gynlluniau cymunedol, arfarniadau cymunedol ac ymarferion Cynllunio Go lawn wedi'u trefnu gan gyngorau cymuned a thref, neu ar y cyd â hwy, i lywio gweithgarwch cynllunio strategol rhagarweiniol. Ar ben hynny rydym yn argymell y dylai prif awdurdodau nodi ffyrdd o wella'r modd y darperir gwybodaeth am faes cynllunio i gyngorau cymuned a thref, gan gynnwys, er enghraifft, dosbarthu cylchlythyrau cynllunio i gyngorau a chynnal nosweithiau agored ar gyfer cyngorwyr a chlercod cymuned a thref mewn adrannau cynllunio.

Argymhelliad A5.8

Rydym yn argymell y dylai prif awdurdodau cynllunio gyflwyno systemau i alluogi cyngorau cymuned a thref i annerch pwyllgorau cynllunio ar geisiadau yn ymwneud â'u cymuned. Er mwyn rheoleiddio'r broses hon, cymeradwyir y weithdrefn a ddefnyddiwyd gan Gyngor Sir Fynwy lle y gall un cynrychiolydd o gyngor lleol roi cyflwyniad 10 munud os rhoddir rhybudd o 48 awr, fel model o arfer da.

Argymhelliad A5.9

Rydym yn argymell y dylai cyngorau cymuned a thref sefydlu pwyllgorau cynllunio i alluogi rhoi sylw priodol i geisiadau o fewn yr amserlen y gofynnwyd amdani. Pan na fydd nifer y ceisiadau yn cyfiawnhau ffurfio pwyllgor, dylid ystyried galw cyfarfodydd arbennig o'r cyngor i drafod ceisiadau pwysig.

Argymhelliad A5.10

Dylai prif awdurdodau cynllunio ystyried dirprwyo'r cyfrifoldeb dros wneud penderfyniadau ar fân geisiadau cynllunio i gynghorau cymuned a thref dethol, gan ddilyn y model a arloeswyd gan Gyngor Bwrdeistref Taunton Deane yn Lloegr. Argymhellir mai dim ond i gynghorau cymuned a thref achrededig lle y mae pob aelod o'r cyngor wedi cwblhau hyfforddiant ar faterion cynllunio y dylid dirprwyo'r cyfrifoldeb hwn.

Argymhelliad A5.11

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gomisiynu ymchwil i edrych ar y dadleuon o blaid ac yn erbyn cyflwyno hawl i apelio trydydd parti yn erbyn penderfyniadau cynllunio ac ystyried canlyniadau tebygol y cyfryw fesur.

Argymhelliad A5.12

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru lunio ar y cyd ag Un Llais Cymru 'Siarter Cynghorau Cymuned a Thref' yn nodi'r gweithdrefnau a'r egwyddorion y dylid eu dilyn wrth i'r Cynulliad ryngweithio â chynghorau lleol. Gall y Siarter hon gynnwys ymrwymïadau i ddynodi swyddog cyswllt cynghorau cymuned a thref ar gyfer y Cynulliad, i ddynodi swyddogion cyswllt ym mhob un o'r adrannau allweddol sy'n dod i gysylltiad â chynghorau cymuned a thref amlaf, ac i nodi'r gliriach ddeunydd yn ymwneud â chynghorau cymuned a thref ar wefan y Cynulliad.

Argymhelliad A5.13

Rydym yn argymhell y dylai asiantaethau cyhoeddus a chyrrff eraill sy'n ymgymryd ag ymgynghoriadau yn cynnwys cynghorau cymuned a thref ddilyn modelau arfer da. Gall y rhain gynnwys dosbarthu crynodebau o adroddiadau yn hytrach nag adroddiadau llawn yn y lle cyntaf, gwneud mwy o ddefnydd o fforymau ymgynghorol yn cynnwys nifer o gynghorau, a, lle y bo modd, ystyried cylch cyfarfodydd cynghorau. Mae gan Un Llais Cymru rôl i'w chwarae wrth gynghori sefydliadau ar y materion hyn.

Argymhelliad A5.14

Ar ben hynny dylai cynghorau cymuned a thref eu hunain ystyried adolygu pa mor briodol yw eu harferion busnes i ganiatáu iddynt gymryd rhan effeithiol mewn ymgynghoriadau. Gall cynghorau, er enghraifft, ystyried awdurdodi is-bwyllgor bach i adolygu ceisiadau ymgynghori ac ymateb iddynt ar ran y cyngor pan na fydd amserlen yr ymgynghoriad yn cyd-fynd â chylch cyfarfodydd y cyngor.

Argymhelliad A5.15

Mae gan gynghorau cymuned a thref a'r sector gwirfoddol lawer o ddi-ddordebau cyffredin ar lefel gymunedol ac maent yn wynebu llawer o heriau cyffredin. Rydym yn argymhell y dylid adeiladu cysylltiadau cryf rhwng Un Llais Cymru a Chyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru, a rhwng pwyllgorau ardal y gymdeithas newydd a chynghorau gwirfoddol y siroedd.

Argymhelliad A5.16

Rydym yn argymhell y dylid ymgorffori cynghorau cymuned a thref yn strategaeth e-lywodraeth Llywodraeth Cynulliad Cymru. Dylai fod gan bob cyngor cymuned a thref gyfeiriad e-bost a wneir yn hysbys i'r cyhoedd lle y gall aelodau o'r cyhoedd a sefydliadau eraill gysylltu ag ef. Dylid datblygu cyfathrebu electronig fel y prif ddull cyfathrebu rhwng Llywodraeth Cynulliad Cymru a chynghorau cymuned a thref, a dylid annog cynghorau a chyrrff eraill i gyfathrebu â'i gilydd yn electronig.

Argymhelliad A5.17

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ystyried rhoi i gynghorau cymuned a thref o fewn dalgylch ysgol uwchradd yr hawl i benodi aelod o gorff llywodraethol yr ysgol. Byddai angen ymgynghori ymhellach ynghylch y system briodol ar gyfer penodi, ac ynghylch gosod ffiniau dalgylchoedd.

Argymhelliad A5.18

Rydym yn argymhell y dylai Awdurdodau Parc Cenedlaethol ystyried a ddylai cynghorau cymuned a thref sydd yn gyfan gwbl neu'n rhannol o fewn parc cenedlaethol gael eu cynrychioli ar yr awdurdod. Cyngorir yr adolygiad i edrych ar y modelau a ddefnyddir yn Lloegr i enwebu cynrychiolwyr cynghorau plwyf yn aelodau o Awdurdodau Parc Cenedlaethol.

Argymhelliad A5.19

Rydym yn argymhell y dylid rhoi arweiniad i bob Corff Cyhoeddus a Noddir gan y Cynulliad ar gynrychioli cynghorau cymuned a thref a'u buddiannau. Dylai'r arweiniad gydnabod y bydd y dulliau priodol yn amrywio yn ôl pa mor weithredol yw'r Corff Cyhoeddus a Noddir gan y Cynulliad, ei gylch gorchwyl a chyfansoddiad ei fwrdd rheoli, a dylai gyflwyno nifer o fodelau a all gynnwys cynghorau cymuned a thref yn cael eu cynrychioli'n uniongyrchol ar fyrddau; cynghorau cymuned a thref yn cael eu cynrychioli'n anuniongyrchol ar fyrddau trwy Un Llais Cymru; cynghorau yn cael yr hawl i enwebu ymgeiswyr i'w hystyried ar gyfer eu penodi i'r bwrdd; neu ymgynghori neu drefniadau cydlynu ffurfiol.

Argymhelliad A5.20

Dylai fod yn agored i gynghorau cymuned a thref gael eu cynrychioli o fewn strwythurau rheoli'r Ardaloedd Gwella Busnesau arfaethedig. Er mwyn mynd i'r afael â phryderon ynghylch y posibilrwydd y bydd swyddogaethau yn gorgyffwrdd, rydym yn argymhell y dylid ymgynghori'n llawn ag Un Llais Cymru yn y broses o ddatblygu'r cynigion ar gyfer Ardaloedd Gwella Busnesau.

Argymhelliad A5.21

Dylid adolygu arweiniad a gyhoeddir gan Lywodraeth Cynulliad Cymru ar weithredu rhaglen Cymunedau'n Gyntaf a rhaglen Gweithredu Cymunedol Gwledig er mwyn cyfeirio at gynnwys cynghorau cymuned a thref ar bartneriaethau lleol a sefydlwyd o dan y cynlluniau hyn fel mater i'w ystyried.

Argymhelliad A5.22

Bydd gan Un Llais Cymru rôl bwysig i'w chwarae o ran gwella'r modd y cynrychiolir materion sy'n destun pryder i gynghorau lleol. Caiff y gymdeithas ei hun y cyfle i bleidio materion yn ymwneud â chynghorau cymuned a thref yn uniongyrchol gerbron Cynulliad Cenedlaethol Cymru ac i gysylltu â sefydliadau ac asiantaethau cenedlaethol a rhanbarthol eraill. Er mwyn cyflawni'r potensial hwn yn effeithiol, rydym yn argymhell:

- Bydd angen swyddfa a phrif weithredydd neu swyddog polisi canolog cryf ar y sefydliad newydd i'w alluogi i gysylltu'n effeithiol â Llywodraeth Cynulliad Cymru
- Bydd angen i'r sefydliad sicrhau hefyd fod ei strwythur yn ei alluogi i barhau i gynrychioli pryderon cynghorau lleol yn effeithiol yn rhanbarthol o fewn Cymru
- Bydd angen i'r sefydliad fod yn sensitif i'r ffaith bod cynghorau cymuned a thref yng Nghymru yn amrywio o ran eu maint, eu cyllideb, eu gweithgarwch ac felly eu buddiannau er mwyn iddo eu cynrychioli'n effeithiol
- Bydd angen i'r sefydliad gynyddu ei aelodaeth ymhlith cynghorau cymuned a thref yng Nghymru cymaint â phosibl. Er mwyn gwneud hyn bydd angen iddo allu dangos ei fod yn cynnig gwerth am arian i danysgrifwyr.

Argymhelliad A5.23

Rydym yn argymhell y dylai cylch gwaith Un Llais Cymru gynnwys cynrychioli buddiannau cynghorau cymuned a thref gerbron sefydliadau cenedlaethol a rhanbarthol, hybu arfer da, codi ymwybyddiaeth o gynghorau cymuned a thref a gweithredu fel 'man casglu a dosbarthu gwybodaeth' ar gyfer hyfforddiant i aelodau cynghorau lleol, clerod ac aelodau eraill o staff.

Argymhelliad A5.24

Er mwyn annog cynghorau i danysgrifio i Un Llais Cymru, gall fod yn briodol cyfyngu rhai o'r gwasanaethau hyfforddi a chyngor i aelodau yn unig, neu eu darparu ar gyfer aelodau ar gyfradd ostyngol.

Cysylltu cynghorau cymuned a thref â'u cymunedau

Argymhelliad A6.1

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru roi arweiniad i gynghorau cymuned a thref ar gysylltu â'r gymuned. Dylai'r arweiniad gynnwys:

- i. Argymhelliad y dylai pob cyngor cymuned a thref ddarparu ar gyfer cyfranogiad y cyhoedd mewn cyfarfodydd llawn o'r cyngor. Gall natur y ddarpariaeth hon amrywio yn ôl amgylchiadau'r cyngor, ond gall gynnwys, er enghraifft, neilltuo deng munud ar gyfer cwestiynau yn gynnwys yn yr agenda. Ar ben hynny gall fod yn briodol o dan rai amgylchiadau i fynnu yr hysbysir y cleric ymlaen llaw o unrhyw gwestiynau.
- ii. Ailddatgan y gofyniad cyfreithiol bod cynghorau cymuned a thref yn arddangos hysbysiad o gyfarfodydd mewn man cyhoeddus o fewn y gymuned, a'u bod yn trefnu bod cofnodion cyfarfodydd ar gael i'w darllen gan unrhyw etholwr llywodraeth leol o'r gymuned. Ymddengys fod nifer fach iawn o gynghorau nad ydynt yn bodloni'r gofynion hyn ar hyn o bryd.
- iii. Annog cynghorau cymuned a thref i sicrhau bod agendâu, cofnodion a dogfennau priodol eraill yn hawdd eu deall gan bob aelod o'r gymuned, gan gynnwys, lle y bo hynny'n briodol, gynhyrchu'r dogfennau hyn yn ddwyieithog.

Argymhelliad A6.2

Dylai Bwrdd yr Iaith Gymraeg fonitro'r modd y mabwysiedir ac y gweithredir Cynlluniau Iaith Gymraeg gan gynghorau cymuned a thref er mwyn asesu'r angen posibl am ragor o arweiniad ar yr agweddau ymarferol ar weithredu cynlluniau ac am gymorth ariannol.

Argymhelliad A6.3

Dylai cyfarwyddyd gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i gynghorau cymuned a thref ar gyswllt â'r gymuned (gweler argymhelliad 6.1) gynnwys anogaeth i fwy o gynghorau cymuned a thref ymgymryd ag ymgynghoriadau â'u cymuned ehangach trwy gyfarfodydd cyhoeddus ac arolygon. Gellir ymgorffori credyd ar gyfer mentrau o'r fath yn ychwanegol i'r weithdrefn achredu a gynigir yn argymhelliad 4.5.

Argymhelliad A6.4

Rydym yn argymhell y dylai'r weithdrefn achredu ar gyfer cynghorau cymuned a thref fynnu y cyflwynir datganiad polisi ar ledaenu gwybodaeth i'r gymuned. Gall arfer da yn hyn o beth amrywio gan ddibynnu ar faint y gymuned a pherthynas y cyngor â'r papur newydd lleol neu'r papur bro. Fodd bynnag, rydym yn argymhell lle y mae'r sylw a roddir i gyfarfodydd a gwaith cynghorau yn y wasg yn gyfyngedig, y dylai cynghorau cymuned a thref ystyried llunio eu cylchlythyrau rheolaidd eu hunain.

Argymhelliad A6.5

Dylai arweiniad gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i gynghorau cymuned a thref ar gynnwys y gymuned (gweler argymhelliad 6.1) annog hefyd:

- i. Pob cyngor cymuned a thref i lunio adroddiad blynyddol i'w ddsbarthu yn rhad ac am ddim o fewn y gymuned, trwy ddefnyddio dull sy'n briodol i faint a sefyllfa'r gymuned.
- ii. Cynghorau cymuned a thref i ddatblygu gwefannau a chyfleusterau e-bost fel modd i gyfathrebu â'r trigolion lleol. Dylai Llywodraeth Cynulliad Cenedlaethol weithio gydag Un Llais Cymru i ddarparu cyngor ar gyfer cynghorau cymuned a thref ar ddatblygu cyfleusterau TG, gan gynnwys cyngor ar gyllid.

Argymhelliad A6.6

Dylai Un Llais Cymru weithio gyda phartneriaid priodol i ddarparu cyngor ar gyfer cynghorau cymuned a thref ar sefydlu 'mannau gwybodaeth un cam' lle y gallai trigolion gael gafael ar wybodaeth o ystod o sefydliadau partner, gan gynnwys, o bosibl, wasanaethau cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol, cyfleustodau cyhoeddus, trafnidiaeth gyhoeddus, mynediad cyhoeddus i wybodaeth am gefn gwlad, cymdeithasau tai a'r gwasanaeth cyflogi.

Argymhelliad A6.7

Rydym yn argymhell y dylai Un Llais Cymru fod wedi'i gynrychioli ar y Gweithgor a sefydlwyd yn dilyn y Comisiwn ar Drefniadau Etholiadol Llywodraeth Leol yng Nghymru i hybu cyfranogiad yn etholiadau llywodraeth leol 2004. Dylid ehangu cylch gwaith y Gweithgor i gynnwys yr etholiadau i gynghorau cymuned a thref.

Argymhelliad A6.8

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ystyried rhoi grantiau uniongyrchol i gynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol i ariannau'r holl gostau yr eir iddynt wrth drefnu etholiadau ac isetholiadau i gynghorau cymuned a thref. Defnyddid fformiwla yn seiliedig ar nifer a maint cynghorau lleol o fewn ardal awdurdod a thystiolaeth ddiweddar o weithgarwch etholiadol i benderfynu sut y câi'r 'Gronfa Democratiaeth Leol' ei dosbarthu. Byddai'r fenter hon yn cael gwared â'r cyfrifoldeb ariannol sy'n atal cynghorau cymuned a thref rhag mynd ati'n rhagweithiol i hybu etholiadau ac annog ymgeiswyr i gynnig eu hunain.

Argymhelliad A6.9

Rydym yn ailadrodd argymhelliad y Comisiwn ar Drefniadau Etholiadol Llywodraeth Leol yng Nghymru y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru roi arweiniad i gynghorau cymuned a thref yn nodi y dylid rhoi i seddi gwag y bwriedir eu llenwi trwy gyfethol aelodau gyhoeddusrwydd eang yn eu hardaloedd, ac y dylid rhoi sylw arbennig i'r mater o hysbysu grwpiau cymunedol lleol a sefydliadau pobl ifanc o'r seddi gwag hyn.

Cyllid cynghorau lleol a'r broses werthuso

Argymhelliad A7.1

Bernir bod y diwygiadau diweddar i'r rheolaethau ar wario o dan Adran 137 Deddf Llywodraeth Leol 1972 wedi diwallu anghenion y mwyafrif o gynghorau ac ystyrir nad oes unrhyw achos dros ddileu'r terfyn. Fel mesur ychwanegol, gellid rhoi i'r Gweinidog yr hawl i ganiatáu i gynghorau unigol fynd dros y terfyn am gyfnod cyfyngedig fesul achos. Byddai angen i'r cyfryw gynghorau ddangos eu bod wedi bodloni'r meini prawf achredu a ddisgrifir yn adran 4, bod ganddynt hanes o reolaeth ariannol dda, ac na fyddai'r eithriad yn cynyddu lefel gyffredinol y dreth gyngor a godid ar gartrefi yn y gymuned yn sylweddol.

Argymhelliad A7.2

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru adolygu'r weithdrefn gymeradwyo ar gyfer benthyciadau gan gynghorau cymuned a thref er mwyn gwneud y system yn fwy syml a hyblyg. Fel rhan o'r adolygiad dylid ystyried dileu'r terfyn benthycia penodedig.

Argymhelliad A7.3

Dylai trefniadau siarter rhwng cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol a chynghorau cymuned a thref nodi'r trefniadau ariannu ar gyfer yr holl swyddogaethau dirprwyedig. Rydym yn argymhell y dylai cymorth ariannol ar gyfer swyddogaethau dirprwyedig gael ei ddarparu ar gyfer y cynghorau cymuned a thref priodol gan y prif awdurdod, wedi'i gyfrifo yn seiliedig ar faint a wariwyd ar y

swyddogaeth yn y gymuned berthnasol yn ystod y pum mlynedd flaenorol. Dylai unrhyw wariant ychwanegol y byddai ei angen i wella neu ddatblygu'r gwasanaeth neu'r amwynder dirprwyedig ddod o archebiant y cyngor cymuned neu dref neu o incwm arall.

Argymhelliad A7.4

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ar y cyd â Chymdeithas Llywodraeth Leol Cymru ac Un Llais Cymru adolygu'r arferion presennol a ddilynir wrth ariannu swyddogaethau dirprwyedig a'r gweithdrefnau presennol ar gyfer osgoi trethu dwbl. Dylai'r adolygiad geisio nodi modelau o arfer da y gellid eu lledaenu trwy arweiniad a roddid i awdurdodau lleol gan Lywodraeth Cynulliad Cymru a chytuno ar y modelau hynny. Fel rhan o'r adolygiad dylid ystyried tri model posibl a nodwyd gan yr astudiaeth bresennol:

- i. y dylid trosglwyddo cyllid priodol a glustnodwyd wrth ddirprwyo swyddogaethau;
- ii. y dylai awdurdodau lleol ystyried, lle y bo hynny'n ymarferol, ddefnyddio darpariaethau 'treuliau arbennig' i bennu lefelau treth gyngor mewn cymunedau gwahanol o fewn ardal prif awdurdod mewn perthynas â chyfleusterau a ddarperir gan gyngor cymuned neu dref a ddarperir mewn mannau eraill gan y prif awdurdod;
- iii. y dylai prif awdurdodau negodi trefniadau lleol â phwyllgor ardal priodol Un Llais Cymru ynghylch cynnwys swyddogaethau cyfochrog wrth gyfrifo'r galwadau ar y dreth gyngor a'r archebiant.

Argymhelliad A7.5

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gomisiynu rhagor o ymchwil i'r graddau y cyflwynir gwasanaethau ac amwynderau yn gysylltiedig â swyddogaethau cyfochrog gan gynghorau cymuned a thref neu brif gynghorau. Dylai'r ymchwil lywio'r modd y datblygir polisi ac arweiniad ar drethu dwbl yn y dyfodol.

Argymhelliad A7.6

Deuwn i'r casgliad na fyddai'n briodol nac yn ymarferol caniatáu i gynghorau cymuned a thref gael mynediad uniongyrchol i'r Grant Cynnal Refeniw nac i drethi annomestig ar hyn o bryd. Deuwn i'r casgliad hefyd nad yw'n debyg y byddai'r prif gynghorau yng Nghymru yn fodlon i'r Grant Cynnal Refeniw gael ei frigidorri i ariannu taliadau ychwanegol i gynghorau cymuned a thref. Felly rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru edrych ar ddulliau posibl eraill o ariannu cynghorau cymuned a thref yn uniongyrchol.

Argymhelliad A7.7

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gyflwyno Cynllun Grantiau i Fusnesau a Chymunedau i gynorthwyo mentrau sydd yn bennaf o fantais i fusnesau lleol neu sydd o gryn fantais iddynt (e.e. CCTV a hybu twristiaeth). Gall fod yn briodol i'r cynllun cael ei weinyddu gan Un Llais Cymru ar ran Cynulliad Cenedlaethol Cymru ar yr amod y gellir gwarantu safonau ariannol a rheoli priodol.

Argymhelliad A7.8

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru gyflwyno rhaglen newydd i ddarparu cyllid ar gyfer mentrau cymunedol y byddai cynghorau cymuned a thref yn gymwys i wneud ceisiadau iddi. Rydym yn rhagweld y gallai'r ystod o fentrau a fyddai'n gymwys ar gyfer cyllid o dan y rhaglen gynnwys datblygu cynlluniau gweithredu cymunedol, gwella neu ddiogelu gwasanaethau lleol, cynlluniau trafniadaeth gymunedol a phrosiectau i fynd i'r afael ag eithrio cymdeithasol. Rydym yn argymhell y dylid modelu'r rhaglen ar raglen 'Vital Villages' a redir gan yr Asiantaeth Cefn Gwlad yn Lloegr, ond y dylai fod ar gael i bob cyngor cymuned a thref.

Argymhelliad A7.9

Rydym yn argymhell y dylai arweiniad gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i gynghorau cymuned a thref ar gysylltu â'r gymuned (argymhelliad 6.1) gynghori y dylai pob cyngor baratoi a dosbarthu datganiad ariannol blynyddol. Dylai'r datganiad hwn nodi'n glir y gwariant ar swyddogaethau statudol, swyddogaethau dirprwyedig a gwariant o dan Adran 137 Deddf Llywodraeth Leol 1972, yn ogystal ag incwm a godwyd trwy'r archebiant, a drosglwyddwyd o brif awdurdodau, a ddyfarnwyd fel grantiau neu a dderbyniwyd gan ffynonellau eraill. Dylid nodi'n glir yr holl incwm clustnodedig ac uniongyrchol o grantiau.

Argymhelliad A7.10

Mae angen i Lywodraeth Cynulliad Cymru werthuso, adolygu ac ymchwilio i'r broses o weithredu'r gyfundrefn archwilio newydd ar gyfer cynghorau cymuned a thref a chanlyniadau unrhyw alwadau ychwanegol ar adnoddau. Yn arbennig, dylid adolygu pa mor briodol yw'r gyfundrefn ar gyfer cynghorau cymuned bach iawn.

Argymhelliad A7.11

Dylid annog cynghorau cymuned a thref mwy o faint i gymryd rhan yn Rhaglen Cymru ar gyfer Gwella. Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ac Un Llais Cymru ddatblygu protocol ar y cyd i alluogi cynghorau lleol mwy o faint i gymryd rhan mewn cyfundrefn Rhaglen Cymru ar gyfer Gwella wedi'i chwtdogi. Nid ydym o'r farn y byddai'n briodol gostwng y trothwy ar gyfer cynnwys cynghorau yn orfodol yn Rhaglen Cymru ar gyfer Gwella.

Argymhelliad A7.12

Rydym yn argymhell y dylid annog pob cyngor cymuned a thref mewn arweiniad gan Lywodraeth Cynulliad Cymru i gysylltu â'u cymunedau (argymhelliad 6.1) i gytuno ar gynllun gweithredu pedair blynedd, gan nodi targedau a mentrau arfaethedig. Dylai'r cynllun gweithredu fod yn ddogfen sydd ar gael i'r cyhoedd. Dylai'r cyngor adolygu'r cynnydd a wnaed o ran rhoi'r cynllun gweithredu ar waith bob blwyddyn.

Cynghorwyr a chlercod

Argymhelliad A8.1

Mae angen gweithredu i wneud cynghorau cymuned a thref yn fwy cynhwysol. Dylai cynghorau cymuned a thref geisio cynyddu'r gynrychiolaeth o blith merched, lleiafrifoedd ethnig, cymunedau anabl a grwpiau eraill sy'n anodd eu cyrraedd. Dylai cynghorau adolygu'r dylanwad y mae eu strwythurau, eu harferion gwaith, amserau a lleoliadau cyfarfodydd, a strategaethau cyfathrebu ac ymgynghori yn ei gael wrth hwyluso neu gyfyngu ar gyfranogiad gan wahanol grwpiau o fewn y gymuned. Mae cynghorau sy'n gynhwysol yn fwy ymatebol i anghenion a buddiannau eu cymuned a gallant wasanaethu'r gymuned honno yn fwy effeithiol.

Argymhelliad A8.2

Rydym yn argymhell y dylai cynghorau cymuned a thref fod wrthi'n datblygu Fframwaith Plant a Phobl Ifanc Llywodraeth Cynulliad Cymru, gan weithio'n agos â Phartneriaethau Plant a Phobl Ifanc ac â chynghorau a fforymau ieuenctid newydd a'r rhai sy'n bodoli eisoes. Dylid annog cynghorau cymuned a thref i weithio gyda'u cyngor neu fforwm ieuenctid lleol i ddiffinio sut y maent yn bwriadu diwallu anghenion plant a phobl ifanc yn eu hardaloedd, gan nodi mentrau y gelli eu hariannu o dan Adran 137 Deddf Llywodraeth Leol 1972.

Argymhelliad A8.3

Rydym yn ailddatgan argymhelliad y Comisiwn ar Drefniadau Etholiadol Llywodraeth Leol yng Nghymru y dylid gostwng yr isafswm oedran ar gyfer ymgeiswyr mewn etholiadau llywodraeth leol o 21 i 18 oed, "nid am ein bod yn disgwyl y bydd llawer o ymgeiswyr 18 mlwydd oed yn ymddangos, ond yn hytrach am y bydd yn galluogi cynghorau cymuned i gyfethol pobl ifanc 18 oed a throsodd i lenwi lleoedd gwag, ac efallai trwy wneud hynny i berswadio'r cyfryw bobl ifanc maes o law i symud ymlaen i ymgeisio am le ar gynghorau sir bwrdeistref sirol."

Argymhelliad A8.4

Fel mesur pellach, dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ystyried llunio ddeddfwriaeth i ganiatáu i bob cyngor cymuned a thref gyfethol hyd at ddau gynrychiolydd dibleidlais o blith trigolion y gymuned rhwng 16 a 25 oed. Byddai hynny'n galluogi i bob cyngor lleol gynyddu'r gynrychiolaeth o blith pobl ifanc, gan gynnwys y rhai lle yr enwebir y nifer lawn o ymgeiswyr ar gyfer etholiadau ac y mae seddi sy'n dod yn wag yn achlysurol gan arwain at is-etholiadau wedi'u hysladd.

Argymhelliad A8.5

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ddiwygio Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Lwfansau i Aelodau o Gyngorau Cymuned) (Cymru) 2002 i ganiatáu i gyngorau cymuned a thref dalu 'lwfans sylfaenol' blynyddol i aelodau mewn perthynas ag amser a dreulir ar ddyletswyddau'r cyngor y tu allan i gyfarfodydd a'r costau yr eir iddynt (e.e. costau ffôn a phost). Gellid talu'r 'lwfans sylfaenol' hwn i gadeirydd y cyngor, neu i bob aelod, o fewn fframwaith y cytunwyd arno yn genedlaethol, a dylid cwrdd ag ef o incwm refeniw a grëir yn lleol (e.e. yr archebiant). Rydym yn argymhell, er mwyn i gyngor gyflwyno cynllun 'lwfans sylfaenol', y dylai'r mwyafrif o aelodau'r cyngor fod o blaid gwneud hynny.

Argymhelliad A8.6

Rydym yn argymhell y dylid caniatáu i gyngorau cymuned a thref hefyd ddewis ad-dalu costau gofal plant a gofal rhyddhad ar gyfer oedolion dibynnol yr eir iddynt gan aelodau tra byddant yn mynychu cyfarfodydd y cyngor a chyfarfodydd pwyllgorau'r cyngor, neu wrth gymryd rhan mewn unrhyw fusnes arall ar ran y cyngor.

Argymhelliad A8.7

Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ystyried caniatáu i grwpiau lleol o gyngorau cymuned a thref, a phwyllgorau ardal Un Llais Cymru, ad-dalu treuliau cynghorwyr sy'n cynrychioli grŵp o gyngorau ar gorff allanol na roddir cydnabyddiaeth ar ei gyfer fel arall. Gellid sicrhau arian i dalu'r treuliau hyn trwy godi ardoll ar bob cyngor cymuned a thref sy'n cymryd rhan.

Argymhelliad A8.8

Rydym yn argymhell y dylai'r modd y mae'r Cod Ymddygiad ar gyfer cynghorwyr cymuned a thref yn gweithio yn ystod y flwyddyn gyntaf y caiff ei orfodi gael ei adolygu gan Lywodraeth Cynulliad Cymru ac, os oes angen, y dylid ei ddiwygio i'r graddau y mae'r cod yn berthnasol i gyngorwyr cymuned a thref. Gall y diwygiadau hyn gynnwys llacio'r gofynion o ran datgan buddiant neu elfennau eraill o'r cod ar gyfer cynghorau nad ydynt yn ceisio cael eu hachredu o dan y cynllun a gynigir yn argymhelliad 4.5.

Argymhelliad A8.9

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru roi arweiniad i gyngorau cymuned a thref ac i brif awdurdodau i esbonio gofynion rheoliadau'r safonau newydd mewn perthynas â chyfranogiad cynghorwyr sy'n aelodau o brif awdurdod a chyngor cymuned neu dref yn y broses gwneud penderfyniadau ar y ddwy lefel, yn arbennig mewn perthynas â cheisiadau cynllunio.

Argymhelliad A8.10

Dylid datblygu pecyn hyfforddi cynhwysfawr o dan arweiniad Un Llais Cymru ar gyfer cynghorwyr cymuned a thref, clercod a aelodau eraill o staff cynghorau. Mae angen i'r pecyn gynnwys darpariaeth ar gyfer nifer o ofynion hyfforddiant penodol a gwahanol. Mae'r rhain yn cynnwys:

- Hyfforddiant sefydlu ar gyfer clercod newydd, yn ymdrin â phob agwedd ar waith clerc gan gynnwys cyllid, gweinyddiaeth, y gyfraith, ac ati.
- Hyfforddiant gloywi ar gyfer clercod sefydlog, yn canolbwyntio ar newidiadau yn y gyfraith ac mewn rheoliadau.
- Hyfforddiant sefydlu ar gyfer cynghorwyr newydd, gan gynnwys hyfforddiant ar y system llywodraeth leol a chyfraith llywodraeth leol, gweithio mewn partneriaeth a'r system gynllunio.
- Hyfforddiant gloywi ar gyfer cynghorwyr sefydlog, yn canolbwyntio ar reoliadau newydd a newidiadau polisi.
- Hyfforddiant ar gyfer cyflogeion eraill cynghorau lleol, er enghraifft swyddogion cyllid, staff ysgrifenyddol, gweithwyr yn y gymuned.
- Hyfforddiant arbenigol ar bynciau penodol, er enghraifft cynnig am grantiau, cysylltu â phobl ifanc, a datblygu cymunedol.

Argymhelliad A8.11

Rydym yn argymhell y dylai Un Llais Cymru weithredu fel 'tŷ clirio' ar gyfer cyrsiau hyfforddi achrededig, y gellir eu cyflwyno gan ystod o ddarparwyr. Dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru ddarparu cyllid i sicrhau bod y cyfle i dderbyn hyfforddiant ar gael i bawb.

Argymhelliad A8.12

Dylai cynghorau cymuned a thref gyflwyno gweithdrefnau ar gyfer 'mentora' aelodau newydd gan gynghorwyr profiadol. Gallai Un Llais Cymru ddarparu cyngor ar ffurf, natur a threfniadaeth y cyfryw drefniadau mentora.

Argymhelliad A8.13

Ar ben hynny, rydym yn argymhell y dylai Un Llais Cymru, Llywodraeth Cynulliad Cymru, Cymdeithas Clercod Cynghorau Lleol a'r prif awdurdodau gydweithredu i gynhyrchu amrywiaeth o adnoddau gwybodaeth ar gyfer cynghorwyr lleol a chlercod. Gall y rhain gynnwys llawlyfr ar gyfer cynghorwyr lleol ac ystod o adnoddau yn seiliedig ar y rhyngrwyd.

Casgliad

Argymhelliad A9.1

Rydym yn argymhell y dylai Llywodraeth Cynulliad Cymru neu'r Uned Data Llywodraeth Leol gasglu, trwy adroddiadau blynyddol gan gynghorau cymuned a thref, wybodaeth am incwm a gwariant crynswth cynghorau, faint o incwm a gafwyd o'r archebiant, grantiau uniongyrchol a ffynonellau eraill, a gwariant o dan Adran 137 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972.

Argymhelliad A9.2

Anogir Un Llais Cymru i ymgymryd â chyfrifiad rheolaidd o'i aelodau er mwyn casglu gwybodaeth a fyddai'n fodd i gynnal asesiad parhaus o anghenion a gofynion cynghorau cymuned a thref, gan gynnwys yn arbennig, ddata yn ymwneud â:

- canlyniadau etholiadau a'r nifer a bleidleisiodd; seddi sy'n dod yn wag yn achlysurol a'r camau a gymerwyd i'w llenwi;
- cyfranogiad cyflogeion ac aelodau cynghorau mewn cyrsiau hyfforddi a gweithdai ffurfiol;
- cyfansoddiad demograffig aelodaeth cynghorau.

Argymhelliad A9.3

Dylai Un Llais Cymru ystyried ffyrdd o 'ddathlu' llwyddiannau cynghorau cymuned a thref a chodi ymwybyddiaeth y cyhoedd o waith cynghorau. Gallai mentrau posibl y gellid eu hastudio gynnwys gwobrau blynyddol, atodiadau arbennig yn y *Western Mail* a'r *Daily Post*, a gweithio gyda darlledwyr i ddatblygu storïau yn cynnwys cynghorau neu gynghorwyr cymuned ar *Pobol y Cwm*.